

BILL LOMAX

Az értelmiség forradalma vagy a munkásoké?

Bill LOMAX (1943) — angol származású politikai szociológus. 1969-70-ben egy évet töltött Budapesten a kulturális kapcsolatok keretében, az MTA Szociológiai Kutató csoportjánál. 1974-ben doktorált a Sussex-i egyetemen az 1956-os magyar forradalomról írt tézisével.

A forradalomról megjelent angol nyelvű könyvének (1976) magyar kiadása előkészületben van.

Tanulmányunkban először is azt szeretnénk bebizonyítani, hogy az 1956-os magyar forradalom szociális feszültségek következtében robbant ki, és az ipari munkásság vezető szerepet játszott a felkelésben ill. az azt megelőző és az utána következő időszakban. Megítélésünk szerint a munkásság független tevékenysége volt a forradalom legjellegzetesebb vonása és autonóm szervezeteik, a munkástanácsok voltak a forradalom legfontosabb alkotásai. Érvekkel fogjuk alátámasztani azt is, hogy a munkások mozgalma — kezdetben Rákosi és Gerő sztálinista rendszere, később a november 4-i második szovjet katonai intervenció által hatalomra juttatott Kádár János új kormánya ellen — szervezetileg és öntudatában olyan fejlett szintre jutott, hogy a munkástanácsok reális alternatívát kínáltak a kommunista állam helyett. A tanácsok olyan új, a szocializmushoz vezető út lehetőségét villantották fel, mely a munkások autonóm küzdelmén és konstruktív öntevékenységén alapult volna.

I. A munkásság mozgalma az októberi felkelést megelőző időszakban

Rendszerint Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését és a kormánya által kezdeményezett gazdasági és politikai reformokat tekintik az 1956 októberi felkeléshez vezető folyamat kezdetének. Az igazsághoz tartozik, hogy Nagy Imrét valóban a legfelsőbb szovjet vezetők utasítására nevezték ki miniszterelnöknek és a kormánya által kezdeményezett reformprogram is jórészt tőlük származott. 1953 közepére ugyanis már a Kremlben is tisztában voltak azzal, hogy a sztálini időszak túlfeszített iparosítási politikája a kelet-európai kommunista államokban rendkívül súlyos gazdasági és társadalmi válsággal fenyeget.¹

Közismert, hogy 1953 júniusának elején lázadás robbant ki Plzenben, a cseh ipari központban, s ezt követően sztrájkhullám söpört végig egész Csehszlovákián. Alighanem még ismertebb tény a kelet-berlini munkások drámai felkelése, amelyet szovjet tankok segítségével vertek le. Arról azonban már kevesen tudnak, hogy ugyanebben az időszakban a keleti tömb más országai-ban is rendkívül gyakoriak voltak a munkás-tiltakozások. A kelet-berlini felkelést követő napon vagy hét lengyel városban voltak tüntetések és helyi lázadások. Varsóban, Krakkóban és a sziléziai iparvidéken rendkívüli állapotot hirdettek ki és szovjet tankok is részt vettek a megmozdulások elfojtásában. Magyarországon is júniusban törtek ki először a negyvenes évek vége óta nem látott komoly munkássztrájkok. A csepeli Rákosi Mátyás Vas- és Acélművek egyik részlegének vagy 200 munkása hirdetett sztrájkot az alacsony munkabérek, a normarendszer és az élelmiszerhiány elleni tiltakozásul.² A munkások ugyan 48 órán belül ismét munkába álltak, jóllehet a kormány egyetlen követelésüket sem teljesítette és mindent megtett azért, hogy a sztrájkot titokban tartsa, a csepeli eseményeket azonban mégis több jelentős ipari központban helyi sztrájkok és megmozdulások egész sora követte. A legjelentősebbek közülük az ózdi és a diósgyőri vas- és acélművekben kirobbant sztrájkok voltak. Nagy Imre

egyik tanulmányában leírja, hogy az Alföldön több helyütt is jelentős paraszttüntetésekre került sor.³

Nagy Imre tanulmányában határozottan azt állítja, hogy 1953 júniusában a kommunista államhatalommal szembeni munkáslázadás réme bírta rá a szovjet vezetőket arra, hogy határozottan visszaszorítsák Rákosi hatalmát és őt nevezték ki miniszterelnöknek. Ugyanez a megfontolás vezette őket, amikor jóvá hagyták az 1953 és 1955 közötti « új szakaszt », mely az általános életszínvonal-emelés és a fogyasztási cikkek kínálatának növelése útján kívánta enyhíteni a gazdasági és társadalmi feszültségeket.⁴

Nagy Imre két éven át tartó miniszterelnöksége alatt született meg és bontakozott ki a sztálinista rendszert elutasító politikai és szellemi mozgalom, az írók és politikusok « elit-lázadása ». Ám tudnunk kell, hogy ez az « elit-lázadás » csak a tömegek 1953. júniusi lázadása nyomán jöhetett létre. A továbbiakban azt is megkíséreljük bebizonyítani, hogy az 1953. júniusa és az 1956. októbere közötti években nemhogy nem az írók és az értelmiségiek inspirálták és vezették a dolgozó osztályokat a forradalom felé, hanem épp ellenkezőleg, az elit csak a tömeg-elégedetlenség állandó nyomására vált egyre ellenzékiebbé, lázadóbbá.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a rendszer elleni első nyílt fellépésnek tekintett « irodalmi lázadás » legmegrázóbb műveit, kiderül, hogy ezek távolról sem pusztán az íróknak az igazságszeretetét fejezik ki, hanem egyúttal leírják a parasztság és a munkásosztály elégedetlenségét és a rendszerrel szembeni ellenséges érzéseit is. Így az egyik legismertebb « lázadó műben », Kuczka Nyírségi Naplójában, a szerző az északkelet-magyarországi szegény-parasztoknak a rendszer iránti gyűlöletét festi le rendkívül szemléletesen.

Nem arról volt szó, hogy az írók terjesztették volna a nép körében az igazságot, épp ellenkezőleg, a népnek sikerült az írókat megismertetni a valósággal. Mindezt talán a fiatal paraszt származású költő, Csoóri Sándor fejezte ki a legvilágosabban egyik versében, amikor ezt írta:

« Csodás számokban, szép eredményekben
éltem rajongva, s nem láttam miképpen
hordja cipeli vállain a népem
sorsának nehéz túlfárasztó terhét...

...Nem ért fel hozzám őszinte panasz,
mely arról szól, hogy kevesül a bér,
hogy a paraszt ki termékét leadja,
bizalmatlan és szűkölködve él. »⁵

De túl a kommunista rendszer hűséges támogatóin, — akik a rendszernek köszönhetően felemelkedésüket és társadalmi privilégiumaikat — sokan nem ismerték az egyszerű emberek érzéseit. A sztálinista rendszer legbátrabb bírálói között is voltak olyanok, akik semmit sem tudtak arról, hogy valójában hogyan is élnek és gondolkodnak a tömegek.

Így például a Rajk-per során bebörtönzött kommunista értelmiségi, Pálóczy-Horváth György úgy nyilatkozott, hogy eleinte még a börtönben sem veszítette el a hitét a marxizmusban, és csak akkor merültek fel benne komolyabb kételyek, amikor az ÁVÓ börtönében egy munkásfogoly a lehető legdurvább hangnemben szidta a rendszert. « Szar az egész, úgy, ahogy van! »⁶

Kiss Sándor, a Kisgazdapárt egyik vezetője, a háborút követő első koncepciós per, a Magyar Közösség összeesküvés « felszámolása » során tartóztattak le és börtönöztek be 1946-ban, 1953-as szabadulása után egy pestkörnyéki téglagyárba ment dolgozni, és meglepődve tapasztalta, hogy a munkások akkor már milyen hévvel szidalmazták a rendszert, a kormányt, Rákosit és a munkanormákat.⁷

Egy volt marós, aki a budapesti cipőgyárban dolgozott, így nyilatkozott:

« A munkások mind elégedetlenek voltak. Amint két ember beszélgetni kezdett, mindjárt szidták a rendszert. A munkások semmit sem hittek el abból, amit a kommunisták ígértek, mert a kommunisták annyiszor becsapták őket. »⁸

Egy volt csepeli gyárimunkás szerint:

« A kommunisták államosították a gyárakat és az üzemeket és meghirdették a jelszót: "Tiéd a gyár, magadnak dolgozol!" Ennek éppen az ellenkezője történt. Mindent megígértek nekünk és az elképzelt legnagyobb elnyomásba és inségbe taszítottak minket. »⁹

Nem volt szükség az értelmiség írásaira ahhoz, hogy a munkások ilyen keserű gyűlölettel gondoljanak az államra. Elkecseredettségük, elégedetlenségük minden adódó alkalommal megmutatkozott a forradalmat megelőző években és hónapokban.

Még egy év sem telt el az 1953. júniusi zavargások után, a rendszer máris új sztrájkhullámmal találta magát szemben. Ezek a sztrájkok azonban még szórványosabbak és még elszigeteltebbek voltak, mint az egy évvel korábbiak, s még egy cáfolat erejéig sem kerültek be az újságokba vagy a rádió híreibe.¹⁰

Sztrájkokra ugyan továbbra is elég ritkán került sor és a pártnak rendszerint sikerült titokban tartani őket, a gyakori munkahelyváltogatások, a kimaradások, a lopások és a szabotálások elterjedtsége azonban képet ad a munkások elégedetlenségének méreteiről. A hivatalos magyar statisztikák szerint 1955-ben a munkásoknak csak 27 %-a dolgozott 5 éven át folyamatosan egy munkahelyen, s például a Ganz hajógyárban a munkaerő egyharmada évente kicserélődött.¹¹

A munkások feltehetően nemcsak azért változtatták ilyen gyakran munkahelyüket, mert elégedetlenek voltak a munkájukkal, hanem rá is kényszerültek: az elégedetlenség fékezésére hivatott vállalatvezetők igyekeztek minél gyorsabban elbocsátani a potenciális bajkeverőket. Különösen állt ez az átlagosnál képzettebb vagy gyakorlottabb munkásokra, akik követelték, hogy anyagilag jobban méltányolják képességeiket. Egy volt munkás a soproni textilgyárból így írta le ezt a jelenséget:

« A szakmunkásokat újra és újra elbocsátották, amint ki merték nyitni a szájukat, hogy magasabb bért követeljenek. Nyilvánvaló, hogy a vállalatvezetők féltek attól, hogy ezek a követelések a többiek körében is elégedetlenséget szíthatnak. »¹²

Sok gyár szenvedett a járványszerű munkahelyi lopásoktól. A következőket egy óbudai hajógyár művezetője mondta:

« Figyelj szaki: jó nagy számár az, aki azt állítja, hogy bárki is szervezi a szabotálást. Itt mindenki szabotál. El tudod képzelni, hogy mint jelent a... "spontán szabotálás"?... És azon kívül nagyon hasznos és jövedelmező... Azt mondják, hogy rézlemez kell a szovjetbe menő hajóra? Rézzel befuttatott lemez is jó lesz nekik! A rezet meg majd eladjuk a kis öntödéknek. Én is ezt csinálom, a szaktársak is ezt csinálják, sokszor anélkül, hogy akár egy szóval is megbeszelnénk a dolgot. »¹³

Az egyik újságíró cinikusan megjegyezte, hogy talán az volt a sztálinista rendszer egyik legkonstruktívabb vonása, hogy:

« A 'nagy szocialista építkezéseket' körülvevő falvakban kitűnő nyersanyagból, nagyszerű kivitelezéssel mindenütt vadonatúj házak épültek... természetesen a szocialista építkezésekről 'elszármazott' nyersanyagok segítségével. »¹⁴

Nyilvánvaló, hogy sok munkáscsalád megélhetéséhez nélkülözhetetlenek voltak ezek a lopások. Elterjedtségüket jól illusztrálja a bebörtönzött munkások számának gyors növekedése ebben az időszakban.

Az egyik forrás egészen odáig megy, hogy megkísérli bebizonyítani, hogy 1953-ban alig volt olyan magyar család, amelynek valamelyik közeli-távoli tagja ne ült volna gazdasági vagy politikai bűncselekmény miatt börtönben. Úgy tűnik, hogy ezidőtájt a foglyok többsége valóban

lopásért elítélt munkás volt.¹⁵ Nagy Imre, akiről feltehető, hogy hozzá tudott férni a valódi adatokhoz, 1956 elején azt írta, hogy « több ember ül börtönben, mint valaha... De a legriasztóbb tény, hogy az elítéltek többsége a munkásosztály, az ipari munkásság soraiból kerül ki. »¹⁶

Nyilvánvaló, hogy a munkások részben a lopások segítségével igyekeztek egyensúlyban tartani máskülönben csökkenő életszínvonalukat. A forradalmat és kitörésének okait vizsgáló, 1957 elején Budapesten illegálisan terjesztett Hungaricus-tanulmány a hivatalos magyar statisztikai adatokat vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a szocialista építés éveiben, 1949 és 1953 között a reálbérek mintegy 20 százalékkal süllyedtek. A munkások havonta átlagban egy új ruha árát sem keresték meg, napi bérükből egy kiló húsrá sem tellett. Hungaricus pamfletje szerint mindössze a magyar családok 15 százalékanak életszínvonala haladta meg a rendszer által hivatalosan megállapított « létminimumot », míg 30 százalékuk éppen csak elérte, a családok maradék 55 százaléka pedig a létminimum alatt élt. Ezek az adatok a gyakorlatban azt jelentették, hogy a munkáscsaládok 15 százalékában nem volt mindenkinek külön lepedője, és a munkások 20 százalékanak még télikabátra sem tellett: 1956 októberében ezek a *sans-manteaux*-k alkották a szovjet tankok ellen küzdő csapatok javát.¹⁷ A forradalom fegyveres harcosainak összetételéről rendelkezésünkre álló adatok feltétlenül alátámasztják Hungaricus megállapításait.¹⁸

A hivatalos leírások általában egyetértenek abban, hogy gyakorlatilag minden Budapesten tanuló egyetemista, kb. 15.000 diák, részt vett az október 23-i tüntetésben, ám azt állítják, hogy a következő két nap során az egyetemi és főiskolai diákoknak csaknem kétharmada kivonta magát a küzdelemből.¹⁹ Maguk a diákok is elismerik, hogy nem ők, hanem a kérges kezű fiatal munkások, a « kemény legények », az Angyalföld és Ferencváros nyomorúságos negyedeiben lakó « stricik » és « huligánok » verték vissza a szovjet csapatok támadását.²⁰ « Az utcákon a munkásfiatalok harcoltak », számol be egy fiatal diák a

történekekről, « kultúrálatlanok, durvák és időnként antiszemiták ».²¹ Egy másik diák szerint « nem idealista célok hajtották őket. Hősies küzdelmük mögött kalandvágy húzódott meg, a harcot egyszerűen jó sportnak tekintették. »²²

E képet a hivatalos jelentések is alátámasztják. A kórházi jelentések alapján összeállított statisztikák szerint a harcok során megsebesült felkelők 80-90 százaléka fiatal munkás volt, míg a diákok csak alig 3-5 százalékát tették ki a sebesülteknek.²³ Egy magyar orvos, aki maga is több sebesültet kezelt, további vonásokkal egészíti ki a fiatal harcosok motívációiról rendelkezésünkre álló képet:

« Számtalan olyan fiatalember volt a harcosok között, akik semmit sem tudtak, vagy éppen csak hallottak a Petőfi-körről. Gomulka nevét nem is ismerték, s arra a kérdésre, hogy miért mentek a halálba, ilyesmiket feleltek: "hát érdemes élni havi 600 forintból?" ».²⁴

Úgy vélem, hogy a fentiek ismeretében minden történelmi alapot nélkülöző akadémiai mítoszok rangjára süllyednek azok az álláspontok, amelyek szerint a magyar forradalom kizárólag a szellemi szabadságjogok viszszaszerzéséért folyt, továbbá minden előzmény nélkül, váratlanul robbant ki, és az elit lázadásával kezdődött, valamint, hogy « semmi sem jelezte, hogy a tömegek a saját kezükbe tudnák vagy akarnák venni a dolgok irányítását. »²⁵

Elméleteink módosításra szorulnak: a forradalmat nem tekintjük az értelmiségi ideálokért folytatott küzdelemnek, hanem a gazdasági és társadalmi osztályellentétben kell keresnünk az indítékát. Ezt szem előtt tartva a tanulmány következő két részében azt kíséreljük meg bemutatni, hogy a forradalom legújyszerűbb és legradikálisabb elméleti és gyakorlati vívmányai hasonlóképpen nem az írók, politikusok, értelmiségiek elit-csoportjainak tevékenysége nyomán, hanem a munkásosztály öntevékenysége során jöttek létre.

II. A munkásság mozgalma az októberi forradalom alatt

Nehéz volna tagadni, hogy október 23-án az elit egy csoportja, nevezetesen a diákság robbantotta ki a forradalmat. Október 23-ára a diákok tüntetést szerveztek, hogy szolidaritásukat fejezzék ki a lengyelországi eseményekkel, ahol egy nappal korábban Gomulka került hatalomra. Október 22-e éjszakáján egy 16 pontból álló programot fogalmaztak meg, melyben a szovjet csapatok kivonását, új pártvezetőség választását, Nagy Imre vezette új kormányt, sajtószabadságot és szabad választásokat követeltek.²⁶ Ezek a pontok később a forradalom legfontosabb jelszavainak bizonyultak. Ugyanakkor azt sem lehet tagadni, hogy az október 23-a éjszakáján színrelépő munkásság alakította át az eredetileg békés belső reformokat követelő mozgalmat valódi társadalmi forradalommá.²⁷

Budapest munkásai döntötték le Sztálin hatalmas bronzszobrát, « a sztálini zsarnokság és politikai elnyomás jelképét » ahogy a diákok nevezték, s másnap a forradalom elfojtására érkező szovjet tankokkal szemben ők vették fel a fegyveres harcot. Egyes szerzők még azt a feltételezést is megkockáztatják, hogy az október 23-tól október 28-ig tartó első szovjet katonai intervenció a munkások fegyveres ellenállása következtében fulladt kudarcba.²⁸

Amennyiben elfogadjuk a feltételezést, hogy végső soron a munkásosztály verte vissza az első szovjet katonai intervenciót, hozzá kell tennünk, hogy ezt semmi esetre sem pusztán a fegyveres ellenállás segítségével érte el. Budapesten és szerte az országban szinte már a beavatkozás pillanatában minden különösebb összehangolás és természetesen központi vezetés vagy korábban létrehozott szervezetek nélkül sztrájkok robbantak ki a megszállás elleni tiltakozásul és 24 órán belül gyakorlatilag már minden gyár és üzem sztrájkolt. A munkások ugyanakkor hasonló spontaneitással átvették a gyárak és üzemek irányítását és munkástanácsokat alakítottak, melyek átvették az elbocsátott vállalatvezetők feladatkörét, szervezték a sztrájkot és megfogalmazták a munkások köve-

teléseit. Budapesten is, vidéken is szinte a forradalommal egyidőben jöttek létre a munkástanácsok és megalakulásuk pillanatától kezdve politikai és gazdasági szervezetként működtek, azaz nem pusztán a gyár életét közvetlenül érintő kérdésekkel, hanem a társadalom és a politikai hatalom általánosabb kérdéseivel is foglalkoztak.²⁹

Budapesten október 24-én az Egyesült Izzóban alakult meg az első munkástanács. A munkástanácsok legfontosabb követelései — a gyári viszonyok átalakítása, a termelőeszközök munkásellenőrzése — és hitük, hogy ezeket a változásokat valóban képesek lesznek megvalósítani, a legvilágosabban ennek az első munkástanácsnak az első felhívásában fogalmazódik meg.

« Ártatlan mártírjaink kiontott vére nyomán a szabadság új korszaka fog születni. Szabad életünk megteremtéséért legelőször hatékony munkástanácsokat kell létrehozunk. Tagjai, munkások, alkalmazottak, fiatalok tudni fogják, hogy hogyan kell a múlt sebeit begyógyítani. Mutassuk meg, hogy mi jobban tudunk vezetni, mint korábbi vak és parancsolgató vezetőink. »³⁰

A forradalom legelső napján kinyomtatott fenti felhívásban a munkások konkrét intézkedéseket javasoltak arra, hogy miként kellene a munkásellenőrzés elve alapján átszervezni a gyár irányítását. Elképzelésünk szerint a munkásellenőrzés az egyes gyári részlegekben megválasztott üzemi bizottságokon és a bizottságok által megválasztott tanácsok kezében nyugodott volna.³¹

A sztrájkjog biztosításának, a darabbér és a munkanormák eltörlésének követelései mellett ezek a követelések is újra meg újra felbukkantak a következő két nap során szerte az országban megalakuló munkástanácsok határozataiban. Politikai téren a munkások egyértelműen elutasították a sztálinista diktatúrát és a szovjet uralmat, szabad választásokat és nemzeti függetlenséget követeltek, ám ugyanakkor ezek a követelések világos és egyértelmű szocialista szellemben fogalmazódtak meg.³²

S valóban, az a néhány külföldi újságíró, akiknek sikerült bejutniuk a munkástanácsok üléseire, arról számoltak be, hogy ezeken az üléseken nem találkoztak szocializmus-ellenességgel s a munkástanácsok valóban csak tényleges munkásdemokráciát kívántak létrehozni.³³ Ez a megállapítás nemcsak Budapestre, hanem az ország egész területére vonatkozott. Október 25-én például a miskolci rádió az alábbi felhívást sugározta:

«Elegünk volt! Elegünk volt egyes vezetők önkényéből! Mi is szocializmust akarunk, de a különleges magyar feltételeket, a magyar munkásosztály, a magyar nemzet érdekeit tükröző szocializmust»³⁴

És nemcsak a követelések fogalmazódtak meg ennyire spontánul és ilyen egységesen. A munkások öntevékenyen, minden előzetes vezetés és irányítás nélkül hozzáláttak, hogy követeléseiket átültessék a gyakorlatba, illetve hogy e célnak megfelelő szervezetet hozzanak létre.

Az október 28-i fegyverszünet és a Budapesten tartózkodó szovjet csapatok ezt követő kivonása után a városban számtalan gyűlés volt, ahol igyekeztek helyi és kerületi szinten összehangolni a munkástanácsok tevékenységét. Október 29-én Újpesten az Egyesült Izzóban kilenc nagy gyár küldöttei találkoztak, hogy megalakítsák a kerületi munkástanácsot, s kerületi munkástanács alakult Kelenföldön is a Beloiannisz gyár munkásainak javaslatára.³⁵

Október 30-án újabb kerületi munkástanácsok alakultak Óbudán és Angyalföldön, Csepelen pedig a gyártelep 19 nagyobb egységének küldöttei megalakították a Csepeli Központi Munkástanácsot.³⁶ Október 31-én Budapest munkástanácsainak küldöttei a Munkástanácsok Parlamentjén ültek össze, ahol egyrészt újra megfogalmazták politikai követeléseiket, ugyanakkor részletesebben kidolgozták a gyárak munkásellenőrzésének konkrét mechanizmusát, s lefektették a munkástanácsok alapvető jogainak és kötelezettségeinek tervezetét.³⁷

A nagyobb vidéki városokban is hasonlóképpen zajlottak le az események. Több helyütt a munkástanácsok szervezete vette át a közigazgatást. Október 24-én Miskolcon és október 26-án Győrött Nemzeti Tanácsok alakultak a munkások, parasztok, diákok, katonák és értelmiségiek tanácsainak részvételével. November végére mindkét városban megszülettek a Kelet- illetve Nyugat-Magyarország forradalmi erőit képviselő Nemzeti Tanácsok.³⁸

Mindezek ismeretében azt hiszem nem lehet tagadni, hogy a munkások mozgalma már a forradalom legelső napjától kezdve a munkástanácsok szervezeteinek egyesítésére és egy olyan központi vezetés létrehozására irányult, amely azután a munkások autonóm politikai hatalmának országos szervezete lehetett volna.⁴⁰

Ezekben a napokban ugyanakkor a pártok újjászervezése, a Nagy Imre és más revizionista kommunisták vezette kormány megalakulása bizonyos fokig háttérbe szorította a munkásság mozgalmát. S mivel a szovjet katonai invázióval szembeni ellenállás és a szovjet csapatok kivonásának követelése voltak ebben a szakaszban a forradalom legfontosabb kérdései, talán elkerülhetetlen volt, hogy a forradalom politikai vezetői kerüljenek a figyelem középpontjába, s hogy a magyar munkások megelégedjenek azzal, hogy egységesen felsorakoznak a Nagy Imre vezette kormány mögött, úgy vélvén, hogy ezzel erősítik a kormány tárgyalóképességét a szovjetekkel szemben, s ennek segítségével talán sikerül elérni a szovjet csapatok kivonását, a független, demokratikus és szocialista Magyarország megteremtését.

Ezzel magyarázható, hogy november első napjaiban a munkástanácsok vezetésében egyre nagyobb befolyásra tettek szert azok, akik a sztrájk beszüntetését támogatták, mert úgy vélték, hogy ezzel is erősíteni tudnák Nagy Imre kormányát.⁴¹ Ezt az elképzelést tükrözik a csepeli és az újpesti munkástanácsok ülésein illetve Miskolcon és Győrött hozott határozatok.⁴² Tulajdonképpen minden elő volt készítve ahhoz, hogy november 5-én az egész ország munkába álljon. Ám november 4-én hajnalban a szovjet tankok ismét támadásba lendültek, hogy megsemmisítsék a rövidéletű magyar forradalmat.

III. A munkások mozgalma a második szovjet katonai intervenció után

A szovjet katonai megszállás azzal a következménnyel járt, hogy a forradalom politikai erői összeomlottak, szétzilálódtak és szinte nyomtalanul eltűntek a politikai színtérről. Nagy Imre és kormányának vezető tagjai a jugoszláv nagykövetség épületében kerestek menedéket. A különböző politikai pártok vezetői és szószólói eltűntek a politikai színtérről, s ha lehet még gyorsabban, mint ahogy megjelentek. A forradalom katonai erői Budapesten és vidéken még egy ideig hősiezen ellenálltak, ám rövidesen őket is vagy szétverték, vagy arra kényszerítették, hogy nyugatra meneküljenek.⁴³ Az írók és az értelmiségiek szervezetei egy ideig még ellenzéki szervezetekként működtek, ám nem voltak képesek semmiféle komolyabb ellenállást kifejtteni.

Ha az értelmiség és a reformista kommunisták politikai forradalmát viszonylag rövid idő alatt sikerült leverni, a forradalom valódi mozgó erejének, a munkáosztály társadalmi forradalmának a felszámolása már közel sem ment ilyen egyszerűen: a szovjet katonai megszállást követő időszakban tovább erősödött a munkáosztály harca, növekedett szervezettsége és tovább erősödött öntudata.

A november 4-i támadás napján a vezető ipari központok és bányavidékek munkástanácsai felszólították a dolgozókat, hogy védjék meg gyáraikat és városaikat az előrenyomuló szovjet katonai erőkkel szemben, s ennek köszönhető, hogy a szovjet csapatok a főváros és a vidék ipari gócaiban ütköztek a legjelentősebb fegyveres ellenállásba.⁴⁴

A munkástanácsok még a fegyveres ellenállás leverése után is a kezükben tartották a legfontosabb ütőkártyát — nevezetesen a termelőeszközök feletti ellenőrzést. Nyomban általános sztrájkot hirdettek a szovjet megszállás és a Kádár-féle bábkormány ellen, amely kisebb megszakításokkal egészen a tél közepéig tartott. A Kádár-kormány és a szovjet tankok eleinte teljesen magatehetetlennek bizonyultak a sztrájkokkal szemben, és ez fokoza-

tosan ráébresztette a munkásságot a saját erejére. A sztrájk során a munkástanácsok továbbfejlődtek, s eleinte gyári, kerületi, majd később városi és országos szinten is olyan erőteljes munkásszervezetté váltak, amely valóságos változás forrása lehetett volna.

November 12-én Budapesten már legalább hét ipari kerületben működött kerületi munkástanács. A kelenföldi kerületi munkástanács már november 8-án tárgyalásokat kezdeményezett a megszálló szovjet katonai egységek főparancsnokával.

November 12-én az újpesti kerületi munkástanács nyilatkozatot bocsátott ki, melyben felszólította a város valamennyi munkástanácsát, hogy küldjék el képviselőiket arra a gyűlésre, ahol majd megválasztják a Nagybudapesti Központi Munkástanács küldötteit. A Központi Munkástanács két nappal később alakult meg az újpesti Egyesült Izzó épületében tartott gyűlésen, ahol a város valamennyi nagyobb gyára és üzeme képviseltette magát. A Központi Munkástanács állandó végrehajtóbizottságot választott, melyet felhatalmaztak arra, hogy a megszálló szovjet csapatokkal és a Kádár-kormánnyal szemben képviselje a munkások követeléseit. A résztvevők a kelenföldi munkástanács aznapi határozatával azonos szellemben újra leszögezték, hogy amíg követeléseiket nem teljesítik, folytatják az általános sztrájkot.⁴⁵

Politikai követeléseik között szerepelt az általános amnesztia, egy Nagy Imre vezette kormány megalakítása, a szovjet csapatok kivonása az országból és az egypártrendszer eltörlése. Ám a munkástanácsok azt is leszögezték, hogy a szovjet csapatok kivonása után baráti kapcsolatokat kívánnak fenntartani a Szovjetunióval, s jóllehet szabad választásokat akarnak, azonban csak azoknak a pártoknak az indulását engedélyezik, amelyek elfogadják a termelési eszközök köztulajdonának elvét. A munkások továbbra is kitartottak szociális követeléseik, a magasabb bérek, a sztrájkjog és a termelés munkásellenőrzésének programja mellett.

November első heteiben a Központi Munkástanács a Kádár-féle kormánnyal és a szovjet katonai megszállással szemben kialakuló ellenállás vezető erejévé vált. Mind

több és több budapesti gyári és kerületi tanács csatlakozott hozzá és vidéken is egyre több nemzeti tanács ismerte el vezető szerepét. Az írók, értelmiségiek, reformista politikusok különböző csoportjai is támogatásukról biztosították. Ilyen módon a Nagybudapesti Központi Munkástanács rövid idő alatt országosszintű politikai erővé szerveződött.⁴⁶

Az általános sztrájk hamarosan nemcsak a Kádár-kormányt, hanem a szovjet katonai hatóságokat is arra kényszerítette, hogy *de facto* elismerjék a Központi Munkástanácsot, mely — nemegyszer a Kádár-kormány megkezdésével — közvetlenül tárgyalt a szovjet katonai főparancsnoksággal, egyebek között a szovjet katonai hatóságoknál bebörtönzött munkástanácsstagok szabadon bocsátásáról. Ugyanakkor a szovjet katonai parancsnokság képviseltette magát a Tanács ülésein, különleges papírokkal látta el tagjait, és engedélyezte számukra, hogy fegyvert viseljenek.

A Kádár-kormányval folytatott tárgyalási kísérletek azonban nem jártak sikerrel. Kádár folyton csak az időt húzta. Igen, ő is szeretné, ha Nagy Imre újból belépne a kormányba, ha kivonnák a szovjet csapatokat, ha szabad választásokat tartanának... De mindennek az az előfeltétele, hogy véget érjen az általános sztrájk és helyreálljon a rend.⁴⁷ Kádár nem volt hajlandó semmiféle lényegi engedményre, a munkástanácsok vezetői pedig egyre világosabban látták, hogy a sztrájkot nem lehet a végtelenségig fenntartani. Végül is rendkívül vonakodva, de beleegyeztek abba, hogy véget vetnek az általános sztrájknak és november 19-én hétfőn megkezdődik a munka.

A Központi Munkástanács vezetői persze korántsem adták fel azt a szándékukat, hogy megőrizzék önállóságukat a Kádár-kormányval szemben. Tisztában voltak vele, hogy változatlanul a munkásság a legjelentősebb politikai erő az országban. « Nincs szükségünk kormányra. Mi vagyunk és leszünk itt a vezetők Magyarországon. Nincs szükségünk a párt szervezésére, be kell tiltani az üzemekben a párt szervezését, » — jelentette ki Rácz Sándor, 23 éves szerszámgéplakatos, a Központi Munkástanács frissen

megválasztott elnöke.⁴⁸ A Tanács vezetői úgy vélték, hogy a sztrájk beszüntetése éppen azt fogja bebizonyítani, hogy olyan fegyver a munkások kezében, melyet tudatosan és nem céltalanul, ösztönösen használnak — vagyis olyan irányítható eszköz, melyet adott esetben bármikor újra elővehetnek.

A Központi Munkástanács november huszonnegyedikére konferenciát hívott össze az ország valamennyi munkástanácsa küldötteinnek részvételével. Erre volt a válasz a kormány első megtorló intézkedése: 400 szovjet tank vonult fel Budapest utcáin, hogy körülvegyék a konferencia színhelyéül szolgáló Sportcsarnokot. Másnap, miután sikerült Nagy Imrét és munkatársait kicsalogatni a jugoszláv nagykövetség épületéből, Romániába hurcolták őket.⁴⁹ Ezzel egyidőben a kormány nyilatkozatot adott ki, melyben a munkástanácsok hatáskörét a gyáron belüli érdekképviseletre korlátozta.

Ismét kirobbant az általános sztrájk és a munkástanácsok arra kényszerültek, hogy fenntartás nélkül elítéljék a Kádár-kormányt. Ugyanakkor a kormány kezdeményezésére létrejött tárgyaláson, amelyet a rádió is közvetített, a Központi Munkástanács egyik vezetője aláhúzta, testülete nem akar mindenható politikai szervezetté válni, a tanácsok mellett volna hely valódi szakszervezeteknek és az ország vezetésére hivatott politikai pártoknak.⁵⁰

A katonai erőszak fontos felismerésekre készítette a Központi Munkástanácsot, mely november 27-i nyilatkozatában leszögezte:

« Kategórikusan kijelentjük, hogy Magyarországon egyedül a munkástanácsok képviselik a dolgozók valódi érdekeit és jelenleg nincs az országban náluk jelentősebb szervezet. »

« A mi mandátumunk a munkásosztálytól származik és minden erőnkkel a munkásosztály hatalmának növelésén kell munkálkodnunk. »⁵¹

Az ország vezető politikai erejévé akarván válni, a Központi Munkástanács vezetői *Munkásújság* néven önálló napilapot kívántak megjelentetni s előkészületeket

tettek arra, hogy ha kell, akár illegálisan is megkezdik a lap kinyomtatását. Egyes vezetők Országos Munkástanács megalakítását tervezték, állandó elnökséggel és titkársággal. Ezenkívül a munkástanácsok küldötteinek részvételével Munkásparlamentet, mely ideiglenesen az Országgyűlés funkcióit látta volna el. Az eszközeiben immár nem válogató Kádár-kormány és a szovjet hatóságok utasítására rendőrök szállták meg a *Munkásújság* szerkesztőségi épületét és nyomdáját s az újság valamennyi példányát elkobozták.

Számos jel utalt rá, hogy a Kádár-kormány kezdi összeszedni az erejét: saját ellenőrzése alá vonta a termelést, kormányrendeletben vonta vissza a munkástanácsoknak a vállalatvezetés ellenőrzésére való jogait, visszahelyezte korábbi funkciókba a munkástanácsok által a forradalom alatt elbocsátott vállalatvezetőket és kommunista párttitkárokat.⁵²

Aligha kétséges, hogy amíg a gyárakon belül nem dőlt el a hatalomért folytatott küzdelem kimenetele és nem sikerült a termelést újra megindítani, a kormány nemcsak jónak látta eltűnni a munkástanácsok politikai tevékenységét, hanem bizonyos mértékben kedvezőnek is ítélte a maga szempontjából. De amint sikerült ismét megszereznie a hatalmat a gyárakban, nyomban határozott intézkedéseket hozott a munkástanácsok « politikai felépítményének » felszámolására. Eleinte rendeletekkel igyekezett korlátozni a munkástanácsok hatáskörét és a kerületi tanácsok tevékenységét. Ám hamarosan, december első napjaiban a kormány még határozottabb lépésekre szánta el magát: megkezdődött a munkástanácsok tagjainak letartóztatása. Vagy 2-300 munkástanácstagot tartóztattak le és börtönöztek be, sokukat a Szovjetunióba deportálták.⁵³

A Központi Munkástanács tisztában volt azzal, hogy egyre nagyobb nyomás nehezedik rá, és ezért végső erőpróbára szánta el magát. Vezetői titokban újabb országos konferenciát hívtak össze december 9-re, hogy végre megalakítsák az Országos Munkástanácsot, mely az ország valamennyi dolgozóját képviselni tudná a Kádár-kormány

ellen folytatott küzdelemben. A konferencia összehívásának terve azonban kiszivárgott, és a kormány elhatározta, hogy betiltja a Központi Munkástanácsot és letartóztatja vezetőit. Azonban az Országos Munkástanács konferenciájára megválasztott küldöttek is értesültek a kormány szándékáról és ezért a Budapesten tartózkodó küldöttek már december 8-án összegyűltek és megkezdték a tanácskozást. Néhány perccel később érkezett a hír, hogy Salgótarjában szovjet csapatok tüzet nyitottak a tüntető bányászokra. A sortűz több halálos áldozatot követelt és sokan megsebesültek. A hír hallatára a gyűlésen urrá lett a felháborodás, és a küldöttek tiltakozó sztrájkot hirdettek a kormányterror ellen. « Aludjon ki a villany, ne legyen gáz, ne legyen semmi » kiáltotta fergeteges taps közepette az egyik küldött. Egy másik felszólaló pedig kijelentette, hogy « ahhoz igazodunk, amit a többség mond. Ha azt mondják, hogy sztrájkoljunk tavaszig vagy az életem végéig, ha éhendöglök is, akkor is folytatom. »⁵⁴

A kormány előzetes terveivel összhangban a Központi Munkástanács betiltásával és vezetőinek letartóztatásával válaszolt az új sztrájkfelhívásra. A tanács két vezetőjének — Rácz Sándornak és Bali Sándornak — azonban sikerült elkerülniük a letartóztatást, és a következő két napot a Beloiannisz gyárban töltötték, ahol felfegyverzett munkások őrizték őket, akik sem a magyar rendőrség egységei, sem a szovjet tankok elől nem voltak hajlandók meghátrálni. December 11-én azonban Rácz és Bali elfogadták Kádár személyes meghívását, hogy az Országgyűlés épületében tárgyaljanak a sztrájkról. A Parlament épületébe érve aztán nyomban letartóztatták őket.⁵⁵

Rácz és Bali letartóztatásának híre új lendületet adott a sztrájkoknak, a munkások több nagy gyárat elfoglaltak és ülősztrájkot szerveztek. Válaszul a Kádár-kormány rendkívüli állapotot hirdetett ki, minden előzetes engedély nélküli gyűlést és felvonulást betiltott, feloszlatta az összes területi munkástanácsot, rendeleteket bocsátott ki, melyek lehetővé tették, hogy vádemelés nélkül tarthassanak fogva embereket, valamint rendkívüli törvényszéket

állított fel, melyek a szokásos jogi formaságok mellőzésével hozhattak ítéleteket.⁵⁶

Kádár egyik beszédében kijelentette, hogy « ellenforradalmi sztrájkolók terrorizálják a munkásokat » és a kommunista párt közzétette, hogy sohasem fog beleegyezni a « munkásállammal szembehelyezkedő sztrájk jogának ... reakciós követelésébe. » Sőt, nem sokkal később a Kádár-féle úgynevezett « Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány » egyik rendelete a sztrájkok szervezésére és a sztrájkolókra is kiterjesztette a halálbüntetést.⁵⁷

1956 decemberének utolsó heteiben és 1957 januárjának első heteiben az immár csak féllegálisan működő munkástanácsok nem tudták megakadályozni a kommunista államhatalom újjászervezését, noha az ország egész területén folytatódtak a sztrájkok és tüntetések, a munkáskerületekben pedig gyakran került sor fegyveres összetűzésekre a magyar titkosrendőrség illetve a szovjet csapatok egységeivel. Magukban a gyárakban is rendszeresen véres összetűzések robbantak ki, melyeknek sokszor csak úgy sikerült véget vetni, hogy a szovjet csapatok megszállták a gyár épületét.⁵⁸

Ebben a helyzetben a munkástanácsok végülis a harc feladására kényszerültek s 1957 tavaszára véglegesen sikerült letörni a magyar munkásság szervezett erejét. A Kádár-kormány azonban ennek ellenére is csak 1957 novemberére érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy betiltsa a még mindig fennálló gyári munkástanácsokat.

IV. Elméletek a munkástanácsok mozgalmáról

1. A liberális és a leninista elemzés.

Mint már utaltunk rá, a liberális és a leninista elemzés szerint a magyar forradalmat az értelmiség inspirálta, alapvetően értelmiségi ideálok nevében. Ha azonban elfogadjuk, hogy a munkástanácsok voltak a forradalom legradikálisabb eredményei, a fent vázolt álláspont egyszerűen tarthatatlannak bizonyul.

Nagy Imre 1955-56 alatt írott tanulmányaiban egyetlen szó sem esik munkástanácsokról, pedig ezekre az írásokra épült a Nagy Imre kormány és az ellenzéki kommunisták programja a forradalom időszakában. A Petőfi Kör egyetlen vitát sem rendezett a munkásosztály problémáiról, de még a diákok által megfogalmazott 16 pontban sem szerepelt a gyárak munkásellenőrzése.

Lehetséges, hogy az ötvenes évek elején Jugoszláviában, 1956-ban Lengyelországban, vagy 1968-ban Csehszlovákiában ellenzéki értelmiségiek, diákok vagy akár maga a kommunista párhierarchia egyes csoportjai kezdeményezték a munkástanácsok megalakulását, ám 1956-ban a magyar munkástanácsok egyértelműen a munkások spontán kezdeményezéseire jöttek létre.

Minél erőszakosabban kezdte a Kádár-kormány elnyomni a munkásokat és az értelmiségieket, annál szorosabban kezdett együttműködni az Értelmiségiek Forradalmi Tanácsa a Központi Munkástanácsokkal. November végén kelt nyilatkozatukban kijelentették, hogy «immáron a Magyar Értelmiségiek Forradalmi Bizottsága a munkás-ságot tartja a forradalom vívmányait megőrizni képes legfőbb tömegezőnek», és «teljes szolidaritását nyilvánítja a munkástanácsokkal».⁵⁹

Még Nagy Imre és a reformista kommunisták is csatlakozni kívántak a munkástanácsok támogatóinak egyre népesebb táborához. A menedéket nyújtó jugoszláv nagykövetségről továbbított nyilatkozat szerint a «Magyar Népköztársaság központi kormányhatalma elsősorban a munkástanácsokra támaszkodjék, valamint azokra a szervekre, amelyeket a parasztság, az értelmiség és más rétegek az elmúlt hetekben létrehozottak».⁶⁰

A munkástanácsok azonban Nagy Imre radikálisabb támogatói között találták meg legodaadóbb híveiket, hiszen ez a csoport már korábban is nagyon közel állt ahhoz, hogy szakítson a lenini ortodoxiával. Gimes Miklós vezetésével hamarosan Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom néven új szervezetet hoztak létre, mely *Október 23-a* nevű illegális lapjában állást foglalt amellett, hogy a korábbi egypártrendszer eltörlése és a munkástanácsok megteremtése volt a forradalom legjelentősebb

vívmánya. Az *Október 23-a* ennek az elvnek megfelelően arra biztatta a munkástanácsokat, hogy hozzák létre « a munkásosztály demokratikusan választott szervezetét, az Országos Munkástanácsot », melynek segítségével hatékony országos politikai erővé válhatnának.⁶¹

Az értelmiség legradikálisabb csoportjai tehát végül felismerték a munkásság mozgalmában rejlő lehetőségeket, ám a munkásság közvetlen uralmának szervezetei, a tanácsok eme felismerés előtt alakultak meg. Éppen a munkástanácsok gyakorlata kényszerítette az értelmiségieket arra, hogy újragondolják a kommunista állam természetéről és az ellene folytatott küzdelem jellegéről kialakított korábbi elméleteiket. Hozzátehetjük, hogy a munkásság a küzdelem minden szakaszában fejlettebb öntudattal rendelkezett, mint az értelmiségiek vagy azok a politikusok, akik magukat a munkásság vezetőinek kívánták tekinteni. Ha egyáltalán valaki vezető szerepet játszott ebben a forradalomban, akkor ezt a szerepet nem az értelmiségiek, a politikai vezetők vagy valamelyik forradalmi párt, hanem az egész munkásosztály játszotta.

2. *A Kádár-féle verzió*

A Kádár-rendszer hivatalos apologétái ugyan rendszert elismerik, hogy 1956-ra tömeges népi elégedetlenség alakult ki a korábbi sztálinista rendszerrel szemben, ugyanakkor azonban azt próbálják bizonygatni, hogy a munkásosztály kezdetben nem csatlakozott tömegesen a forradalomhoz, illetve a harcokban résztvevő munkások « lumpen » vagy « deklasszált » elemek voltak és nem valódi proletárok. Sokszor odáig mennek, hogy azt állítják, hogy maguk a munkástanácsok is reakciós vagy ellenforradalmi elemek vezetése alatt állottak, vagy legalábbis a forradalom során fokozatosan jobbra tolódtak, és így ezek az elemek egyre nagyobb szerephez jutottak a tanácsokban.⁶²

A tények azonban elég egyértelműen cáfolják azt az elméletet, hogy csak a lumpenproletariátus csatlakozott a forradalomhoz. Mind Budapesten, mind vidéken a leg-

korszerűbb gyárakban alakítottak először munkástanácsokat és ennek alapján meglehetősen egyértelmű, hogy a munkásosztály legfejlettebb rétegei játszották a kezdeményező szerepet.

Ha elméletileg valóban nem lehet kizárni, hogy a forradalom során a munkástanácsok fokozatosan jobbra tolódtak s végül reakciós elemek kaparintották őket a kezükbe, sokatmondó tény, hogy a magyar hatóságok sohasem tettek közzé megfelelő mennyiségű adatot ahhoz, hogy álláspontjukat bizonyítottnak lehessen tekinteni. Szerintük az általuk reakciónak nevezett társadalmi rétegekből került ki a munkástanácsok tagjainak 25 százaléka, s vezetőinek 70 százaléka. Ezt a kategóriát azonban olyan tágan határozták meg, hogy tulajdonképpen értelmét veszti, hiszen kérdéses, hogy reakciónak lehet-e tekinteni mindenkit, aki a II. világháború alatt tisztii rangot szerzett, avagy az összes volt állami és községi tisztviselőt. E meghatározás szerint még a II. világháború előtti cserkészszövetség valamennyi tagja is reakciónak számít, továbbá mindazok, akik « korábbi politikai magatartásuk alapján ellenséges elemeknek tekinthetőek ». Természetesen mindenkit ellenséges elemnek lehet tekinteni, akit a Rákosi-rendszer alatt bármiféle politikai büntetett következtében bebörtönöztek. Azaz amennyiben Kádár Jánost valamilyen félreértés folytán beválasztották volna valamelyik munkástanács vezetőségébe, ő is a reakciósok kategóriájában szerepelhetett volna. Ám az egyes munkástanácsok szervezetéről és személyi összetételéről rendelkezésünkre álló információk — különösen a november 4-ét követő időszakra vonatkozóan — még ezt az erősen problematikus megállapítást sem igen támasztják alá.⁶³

Természetesen nem kívánjuk azt állítani, hogy a reakciós erőknek semmiféle befolyásuk nem lehetett a munkástanácsokban, ám ez nem annyira egyes reakciósok befolyásának, hanem inkább a sztálinista elnyomás és kizsákmányolás éveiben széles körben elterjedt kommunistaellenes nézeteknek tulajdonítható. Jól példázza ezt Mindszenty József bíboros személye. A magyar katolikus egyház hercegprímása, akit még egy olyan mérsékelt

szerző, mint H. Seaton Watson is az «ősreakciós, szűklátókörű magyar nacionalista és antiszocialista» jelzőkkel lát el, kétségkívül az egyik legreakciósabb személy volt azok közül, akik az 1956-os forradalom során politikai szerepet játszottak.⁶⁴ Mindszenty a népszerűségét nem utolsósorban a Rákosi-korszak alatti meghurcoltatásának és bebörtönöztetésének köszönhetette, vagyis annak, hogy ellenfele és áldozata volt a magyarországi sztálinista rendszernek.

Maguk a munkások válaszolták meg Kádár «Politikai Munkás-Paraszt Kormányának» azt az állítását, hogy a munkástanácsok reakciós erők vezetése alatt állottak. November közepe táján egy sereg rögtönzött plakát jelent meg a budapesti házfalakon, melyek közül itt az alábbi idézzük.

«Felhívás! Budapest polgárai! Vigyázzatok! Az országban majdnem tízmillió függetlenségre, szabadságra és emberi gondolkodásra elszánt ellenforradalmár bujkál. A letűnt arisztokrácia negyedében, például Csepelen és Kispesten több tízezer földesúr, tőkés, tábornok és bíboros sáncolta el magát. A bandák garázdálkodása miatt összesen csak hat munkás maradt életben, akik Szolnokon kormányt alakítottak Kádár János vezetésével.»⁶⁵

S van-e sok erősebb ellenérv annál, melyet egy másik plakát hoz fel Kádárék vádaskodásával szemben, s amely így szól:

«Az általános sztrájk fegyverét csak akkor lehet használni, ha az egész munkásosztály egy véleményen van.»⁶⁶

V. Következtetések

Tanulmányunkban elsősorban azt az álláspontot szeretnénk volna megcáfolni, mely szerint az értelmiségi szabadságjogok visszaállítása volt a magyar forradalom elsődleges célja. Ez az elmélet csak egy konkrét változata

a forradalmi folyamatok természetéről, az értelmiségnek a forradalmak során játszott szerepéről kialakult általános elképzeléseknek. Számos, más kérdésekben egymástól gyökeresen eltérő álláspont képviselői osztják ezt a nézetet. A konzervatívok szerint az értelmiségiek absztrakt, felelőtlen elméletei borítják fel a társadalom fejlődésének természetétől fogva szerves, fokozatos menetét. Az ideáljaikból nem engedő liberálisok úgyszintén rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak az írott és a kimondott szó erejének a társadalmi átalakulások folyamatában. Végül a marxisták — vagy legalábbis a leninista elméletek hatása alatt álló marxisták — úgy vélik, hogy a tömegek csak az értelmiség közvetítésével tehetnek szert forradalmi öntudatra.

Véleményünk szerint a magyar forradalom folyamatát vizsgálva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az értelmiségnek a forradalomban játszott döntő szerepéről kialakult elméletek nem egyebek mítoszoknál.

Tanulmányunkban ugyanakkor igyekeztünk megcáfolni azokat a leninista elképzeléseket, melyek szerint a munkásosztály képtelen « magátólvaló » osztállyá fejlődni és saját erőfeszítései eredményeképpen, saját harci tapasztalatai alapján valódi forradalmi öntudatra szert tenni.

Úgy véljük, hogy a tények ebben az esetben is magukért beszélnek: a magyar forradalom társadalmi forradalom volt, melyben mind az 1956 októberi felkelést megelőzően, mind a felkelés alatt és a felkelést követően a munkásosztály játszotta a vezető szerepet. A munkástanácsok a munkások spontán öntevékenysége eredményeképpen jöttek létre, és a sztálinista állammal folytatott küzdelmük során, forradalmi tevékenységük tapasztalatainak eredményeképpen kialakult a munkásosztály forradalmi öntudata. Ezt a munkások küzdelmének összehangolódása, s a munkástanácsok központi vezetésének kialakulása követte, melynek eredményeképpen a munkások közvetlen autonóm hatalmának olyan szervezete jött létre, mely képes volt valódi alternatívát kínálni a kommunista állammal szemben és egy olyan új szocialista

társadalom kialakulását ígérte, melyben mind a gazdasági, mind a politikai hatalom a munkásosztály kezében nyugodott volna.

Az egyik legérzékenyebb korabeli szemtanú így írt a magyar munkásokról:

« Nem a szabadságért folytatott küzdelmük hősiességében van a magyar forradalom csodája, hanem inkább abban, amilyen magabiztosan, tudatosan és tökéletesen teremtették meg egy egészen újfajta társadalom alapjait a lehető legrövidebb idő alatt. »⁶⁷

JEGYZETEK

1. Vö. Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála (Első rész I.)
2. A sztrájk részleteiről ld. Columbia University Research Project on Hungary, Interview No 207, 3. o. Columbia University New York, 1956-58 (kiadatlan kézirat).
3. Nagy Imre: A magyar nép védelmében. Forradalmi Tanács. (New York) 1957. 45. és 66. o.
4. Id. mű 66. o.
5. Irodalmi Újság, Budapest, 1953. aug. 1.
6. Ld. Pálóczy-Horváth György interjúját, amelyet a Columbia University Research Project on Hungary keretében készítettek (ezt követően: CURPH), Interview No 562. 13-14. o.
7. CURPH Interview No 152. 48. o.
8. CURPH Interview No 455. 14. o.
9. CURPH Interview No 155. 5. o.
10. CURPH Interview No 563. 52. o.
11. Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*: 1956. Budapest, Kossuth, 1969. 71. o.
12. CURPH Interview No 105. 5. o.

13. Idézi CURPH Interview No 442. 120. o.
14. CURPH Interview No 442. 57. o.
15. « *Hungaricus* », II. rész: Egy új szocialista irány, illegálisan terjesztett kézirat. Budapest, 1957. 18. o.
16. Nagy Imre id. mű 54. o.
17. « *Hungaricus* », II. rész, id. mű 22. o.
18. Ld. pl. CURPH Interview No 509. 13. o. és CURPH Interview No 228. 25. o. Ezenkívül Michael Gordey beszámolója: *France Soir*, Paris, 1956. nov. 13. Ez utóbbit részben idézi Melvin J. Lasky (szerk.) *The Hungarian Revolution: A White Book*. London, Secker and Warburg, 1957. 228. o.
19. Berecz János, id. mű 86-90. o.
20. Példákat hoz Nicolas Baudy : *Jeunesse d'Octobre*, Párizs. *La Table Ronde*, 1958. 360. o. és CURPH Interviews No 113, 229, 407, 505, 509.
21. CURPH, No 505, 11. o.
22. CURPH Interview No 407. 20. o.
23. « *Hungaricus* »; *On a Few Lessons of the Hungarian National Democratic Revolution* (The *Hungaricus* Pamphlet, Part One), illegálisan kiadták Magyarországon 1956 decemberében, angol fordításban az Imre Nagy Institut for Political Research, Brussel, 1959. 6. o.
24. « *Hungaricus* » II. rész, id. mű, 21. o.
25. Kecskeméti Pál, id. mű, 1. o.
26. A diákok 16 pontból álló határozatának teljes szövegét közli Méray Tibor, id. mű, 152-154. o.
27. Ezen a ponton már teljesen egyetértek Kecskeméti értelmezésével, aki minden fenntartás nélkül állítja, hogy a tömegek beavatkozása « fantasztikus *coup de théâtre* volt, mely egy csapásra véget vetett a rendszer elnyúló válságának és összehasonlíthatatlanul radikálisabb formában újrafogalmazta a politikai változás kérdését. » Kecskeméti, id. mű, 1. o.
28. « Budapest munkásai a Sztálin szobornál jelentek meg először ». CURPH Interview No 219. 9. o.
29. Vladimir Kusin egy nemrégiben megjelent tanulmányában azt állítja, hogy 1956-ban Magyarországon « csak viszonylag későn, október 26-án, a Csepel Művekben születtek meg az első munkástanácsok, és csak

a harc megindulása után fogalmaztak meg egy öngazgatósi programot.» Vladimir Kusin: *An Overview of East-European Reformism*, Soviet Studies, 1976, Vol. 28. No 3, 346. o. Kusin egész egyszerűen rosszul ismeri a tényeket. Az újpesti Egyesült Izzóban már október 24-én megalakult az első munkástanács, és azonnal programot adott ki, melyben követelte a munkásönigazgatás bevezetését (ld. Király Ernő: *Die Arbeiterverwaltung in Ungarn*, München, Oldenburg, 1961, 19. o. és Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 129. o.). A valóságban Diósgyőrött már október 22-én, azaz egy nappal a felkelés megindulása előtt munkástanács alakult a DIMÁVAG- Vas- és Acélművekben, ld. Molnár János: *Ellenforradalom... id. mű*, 73. o., és Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, Kossuth Kiadó, 1976, 135. o. Két egymástól független írásmű is beszámol a munkástanácsok megalakulásáról október 25-én Budapest gyáraiban: Tőke Ferenc: «*Ce que furent les Conseils Ouvriers Hongrois*», in Jean-Jacques Marie — Nagy Balázs (szerk.): *Pologne-Hongrie 1956*, Paris, Études et Documentations Internationales, 1966, 243. o. és Papp László: *Egy forradalmi munkástanács működése* in: *Új Látóhatár*, München, No 3. 271. o. Ezenkívül a rendelkezésünkre álló adatok szerint még egy ceglédi traktorállomáson is munkástanácsot alakítottak aznap (CURPH Interview No 231. 16. o.). Az Egyesült Nemzetek Beszámolója szerint október 25-én munkástanácsok alakultak Dunapentelén és Debrecenben, majd azt állítja, hogy «október 26-ra már mind Budapesten, mind vidéken számos gyárban hoztak létre munkástanácsokat» (ld. United Nation General Assembly; *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*, New York, 1957, 91. o.). Nemhogy nem az első munkástanácsok alakultak Budapesten október 26-án, hanem ez volt az a nap, amikor a munkástanács-mozgalom már olyannyira elterjedt, hogy még az MDP KB is kénytelen volt egy hivatalos nyilatkozatban közreadni, hogy «helyesnek tűnik, hogy munkástanácsot válasszanak a gyárakban». — «Az MDP Központi Bizottságának 1956. október 26-i határozata»

közreadja Paul E. Zinner (szerk.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe*, New York, Columbia University Press, 1962, 420. o.

30. Király Ernő id. mű, 24. o.

31. Ezek a javaslatok nyilvánvalóan megcáfolják a Kusin (id. mű) álláspontját osztó szerzők nézetét, mely szerint az öngazgatást a munkástanácsok csak viszonylag későn kezdték követelni.

32. Jean-Jacques Marie - Nagy Balázs id. mű. A 187-195. oldalon a munkástanácsok ez időben hozott határozatainak és beszámolóinak egy gyűjteményét találhatjuk.

33. Példaként ld. a jugoszláv tudósító Djuka Julius beszámolóját a csepeli munkástanács egyik üléséről: Melvin Lasky, id. mű, 189. o.

34. Free Europa Committee: *The Revolt in Hungary* (A collection of radio broadcasts), New York, 1956, 15-16. o.

35. Molnár János, id. mű, 149. o.

36. United Nations, id. mű, 91. o.

37. A gyűlés részletesebb leírását és a határozat szövegét ld. Marie-Nagy, id. mű, 203-204. o. és Nagy Balázs: *La formation du Conseil Central Ouvrier de Budapest*, 1956, Brüsszel, Imre Nagy Institute for Political Research, 1961, 4-6. o.

38. A győri és a miskolci munkástanácsok szerepének részletesebb leírását ld. Bill Lomax: *Hungary 1956*, London, Allison and Busby; 1976, 82-99. o.

39. Ilyen javaslat érkezett a soproni diákoktól, ld. Lasky id. mű, 126. o. és a Győri Nemzeti Tanács úgyszintén komolyan foglalkozott a kérdéssel. Ld. CURPH Interview No 501. 48. o.

40. Végül is Nagybudapest Központi Munkástanácsát egy héttel a november 4-i második szovjet katonai intervenció után alakították meg, egy fiatal budapesti értelmiségi, Krassó Miklós szorgalmazására. Krassó azóta úgy vélekedik, hogy annak ellenére, hogy a tanácsok teljes mértékben spontán jöttek létre és követeléseik meglepően egységesek voltak mindenütt, « a munkásoknak sehol sem voltak világos elképzeléseik arról, hogy hogyan kellene kiharcolni követeléseik teljesítését, ... és

sehol sem hirdették meg a « minden hatalmat a munkásoknak » jelszót ... Én kezdeményeztem a központi munkástanács megalakítását és korábban senkitől sem hallottam ezt a gondolatot » — Krassó Miklós: *Hungary 1956*. An interview, *Meta*, Toronto, No 3-4, 1977. 77. o. Amennyiben Krassó azt akarja állítani, hogy az ő kezdeményezése nélkül nem alakult volna meg a központi munkástanács, úgy vélem, hogy a tények egyértelműen bizonyítják, hogy távolról sem ez volt a helyzet, és azt hiszem, hogy Nagy Balázs lényegesen hívebben írja le az eseményeket, amikor azt állítja, hogy « az események már november 4-e előtt is egyértelműen a központi munkástanács megalakítása felé mutattak. » (Nagy Balázs, id. mű, 7-8. o.)

41. Marie-Nagy, id. mű, 219. o.

42. Marie-Nagy, id. mű, 220. o. Molnár János, id. mű, 146. o. és Bill Lomax id. mű, 91. és 96. o.

43. A katonai ellenállás utolsó fázisának leírását lásd Király Béla: *From Death to Revolution*, Dissent, New York, 1966, nov.-dec. 723-724. o.

44. United Nation id. mű, 29-33. o.; Nagy Balázs, id. mű, 9. o.; Berecz János, id. mű, 151-153. o.

45. A Központi Munkástanács működésének részleteiből leírását ld. Nagy Balázs és Marie-Nagy id. műben.

46. Molnár János: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 64. o. Annak ellenére, hogy ez a könyv a rendszer hivatalos kiadványa, számos értékes információt tartalmaz a Központi Munkástanács működéséről.

47. Kádárnak a Központi Munkástanács küldöttei előtt az Országház épületében elmondott november 14-i beszédét ld. *Népszabadság*, Budapest, 1956. nov. 15. 1. o.

48. Molnár János, id. mű, 62. o.

49. Az elhurcolás részleteiről ld. Lasky id. mű, 280-281. o.

50. Vö. Bali Sándornak a Központi Munkástanács és a kormány közötti tárgyalások során elmondott beszéde az Országház épületében november 25-én, idézi Marie-Nagy, 286-7. o., illetve Lasky, id. mű (a francia kiadás 301. oldalán).

51. A Központi Munkástanács november 27-én kibocsátott felhívásából, Marie-Nagy, id. mű, 284. o.

52. Molnár János, id. mű, 73-82. o. Számos információt találhatunk a munkástanácsok és az állami vállalatvezetők ill. a helyi pártszervezetek közötti konfliktusokról. Ld. még a Központi Munkástanács nyilatkozatát erről a kérdéstről. Marie-Nagy, id. mű, 292-293. o.

53. Részletesebb információkat közöl Király Ernő, id. mű, 56. o.

54. Részletesebb leírást ld. Tőke, Marie-Nagy, id. mű, 267. o. és Molnár János NKM, id. mű, 132. o.

55. Tőke, Marie-Nagy id. mű, 269-270. o.

56. Ezekkel a rendkívüli állapotokkal kapcsolatos a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956/28. Törvényerejű Rendelete. Magyar Közlöny. 100. szám. 1956. dec. 11.; és 1956/31. Törvényerejű Rendelete, Magyar Közlöny. 102. szám. 1956. dec. 13.; és 1957/1. Törvényerejű Rendelete, Magyar Közlöny. 4. sz. 1957. jan. 13.

57. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957/4. Törvényerejű Rendelete, Népszabadság, 1957. jan. 13. 1. o.

58. Konkrét esetekről beszámol Lasky, id. mű, 300-301. o. és Andy Anderson, id. mű, 108. o. és CURPH Interview No 560. 8-10. o. és BBC: *Summary of World Broadcasts*. London, Bulletin No 794. 1957. jan. 17.

59. Molnár János, id. mű, 126. o.

60. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztató Hivatala: *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*. Budapest, 1958.

61. Marie-Nagy, id. mű, 237-238. o.; Gimes és a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom tevékenységének részletesebb leírását ld. Bill Lomax: id. mű, 179-181. o. és Molnár János NKM, id. mű, 28. o.

62. Az efféle apológiákra példa Kádár János: *Szilárd néphatalom: Független Magyarország*, Budapest, Kossuth, 1959. 64-67. o. továbbá Berecz János, id. mű, 90-91. o. és Molnár János: *Ellenforradalom...*, id. mű, 153-156. o.

63. Nagy Balázs: La formation du Conseil Central Ouvrier..., id. mű, 43-44. o. és 57. o. ezenkívül Tőke, Marie-Nagy, id. mű, 243-244. o. és 270. o.

64. Hugh Seton-Watson: *The East-European Revolution*, London, Methuen 1950, 198-199. o.

65. Gosztonyi Péter: *Az 1956-os népi ellenállás történetéből*. Új Látóhatár, München, 1967, No 5. 410. o. és még Melvin Lasky, id. mű, 263. és 294. o.

66. Melvin Lasky, id. mű, 301. o.

67. C.L.R. James: *The Workers Councils in Hungary*, 1958, ld. C.L. R. James: *The Future in the Present*, London, Allison and Busby, 1977. 182. o.